

Woord vooraf

Frank Bosman
Theo Salemink

*Door hun arbeid op den duur symbolen te scheppen,
die op de altaren van een komende geestelijke religie thuishoren
en waarachter de naam van de maker verdwijnt.
Spot en onbegrip zullen als rozen op hun weg zijn.*

FRANZ MARC, 1912

De twintigste eeuw was een eeuw van grote utopische bewegingen. Eén daarvan was de historische avant-garde met haar visioen van *Das Geistige in der Kunst* (WASSILY KANDINSKY, 1912). Deze artistieke beweging wilde een 'nieuwe mens' en een 'nieuwe maatschappij' realiseren via de kunst, via een schilderij, een gedicht, een roman of een muziekstuk, en niet via politieke experimenten of kerkelijke rituelen. Dat maakte de avant-garde tot een utopische beweging *sui generis*, een beweging die een nieuwe vorm van spiritualiteit nastreefde in een seculiere, geestloze, materialistische tijd. Deze spiritualiteit was beïnvloed door christelijke tradities, oosterse religies, theosofie, antroposofie en esoterie, en door het denken van NIETZSCHE, MARX en FREUD. Temidden van en soms verweven met andere utopische bewegingen wilde zij in de chaos van de eerste helft van de 20ste eeuw een autonome en nieuwe 'geestelijke' zingeving ontwerpen.

De laatste decennia van de twintigste eeuw laten een opleving zien van de aandacht voor de spirituele dimensie van de avant-garde. Het Los Angeles County Museum of Art organiseerde in 1986 de vermaarde tentoonstelling *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890–1985*. Deze was een jaar later ook te zien in het Gemeentemuseum Den Haag. Tweeëntwintig jaar later (2008) kreeg deze tentoonstelling een vervolg in het Centre national d'art et de culture Georges Pompidou in Parijs: *Traces du Sacré. Relations entre art occidental et spiritualité au 20e siècle*. In de herfst van hetzelfde jaar reisde deze Parijse tentoonstelling naar München, waar zij onder de titel *Spuren des Geistigen* te zien was in het Haus der Kunst, ooit het eerste nazis-

tische bouwwerk in Duitsland. In de tussenliggende jaren hebben meerdere tentoonstellingen plaatsgehad en zijn vele boeken geschreven over de moderne kunst als een spirituele, utopische beweging, waarbij afhankelijk van moment en context wisselende termen werden gebruikt: utopie, het heilige, 'das Geistige', spiritualiteit, mystiek, esoterie, religie, godsdienst, geloof, kerk. In de Inleiding zullen we nader ingaan op terminologie en thema's.

Deze bundel brengt een aantal wetenschappelijke analyses van deskundigen uit verschillende instellingen bij elkaar, die ieder vanuit een eigen gezichtspunt en met oog voor diverse semantische velden licht willen werpen op de spanningsvolle en vaak ook paradoxale gestalte van de avant-garde als spirituele, utopische beweging binnen het bredere cultureel modernisme. De rol van religie staat hierbij centraal, vooral met betrekking tot de situatie in Nederland. Niet overal wordt in dit boek een even strakke lijn gevolgd. Dat kan ook niet anders in een samenwerkingsproject. Veelkleurigheid is een kwaliteit in zichzelf als het gaat om het verkennen van vragen rond de verhouding 'avant-garde en religie'. Wat de artikelen verbindt is de historische benadering, die de kunstenaars en de thema's plaatst binnen een bredere discussie over modernisme en de burgerlijke samenleving in een periode van twee grote oorlogen, grote politieke destabilisatie en felle culturele controversen.

Dit boek wordt uitgegeven in de reeks 'Utrechtse studies', een gezamenlijk initiatief van de Faculteit Katholieke Theologie van de UNIVERSITEIT VAN TILBURG en het Departement Godgeleerdheid van de Faculteit Geesteswetenschappen van de UNIVERSITEIT VAN UTRECHT. Vanuit de speciale expertise en interesse, die in dit theologisch domein aanwezig is, wordt in dit boek niet alleen aandacht besteed aan de autonome omgang met 'the spiritual in art' door de avant-garde zelf, maar ook aan de reactie van de gevestigde religies, in dit geval vooral het ultramontaanse katholicisme.

Deze publicatie is voortgekomen uit de collegereeks *Meesters van de Avant-garde: visioenen van verandering*, die in het voorjaar van 2006 gegeven werd. Deze collegereeks werd verzorgd door de Faculteit Katholieke Theologie op verzoek van de stichting Hoger Onderwijs voor Ouderen te Utrecht. Het onderzoek in dit boek past bovendien binnen het onderzoeksproject *Identiteit in wording*, een gemeenschappelijk project van de genoemde faculteit en het departement. We danken PATRICK NEDERKOORN voor de redactionele assistentie en OSCAR SCHROVER voor de beeldredactie.

Afbeelding
pagina 3:
KASIMIR
MALEVICH,
*Hieratisch
suprematis-
tisch kruis*
(1920-21);
collectie Ste-
delijk Museum
Amsterdam.